bilimname 49, 2023/1, 567-593
Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 22.11.2022, Kabul Tarihi: 23.04.2023, Yayın Tarihi: 30.04.2023
doi: 10.28949/bilimname.1208406

ŞERİF MARDİN'İN TÜRK DİN SOSYOLOJİSİNE METODOLOJİK KATKILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mustafa SERİN[a]

Öz

Şerif Mardin, çok yönlü bir bilim adamı olarak siyaset bilimi, tarih, sosyoloji ve din sosyolojisi alanlarında yaptığı özgün çalışmalarıyla Türk sosyal bilimlerine önemli katkılar sağlamıştır. Sosyal bilimlerde metodoloji sorunu onun başlıca ilgi alanlarından biridir. Mardin olabildiğince farklı metodolojik araçlarla toplumu ve toplumsal davranışı anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Mardin'in sosyal bilimlere ve din sosyolojisine en önemli katkılarının metodolojik açıdan sağladığı katkılar olduğu söylenebilir. Aynı zamanda o, toplum çözümlemesinde din sosyolojisinin sağladığı tahlil imkanlarından geniş ölçüde yararlanmıştır. Eserlerinde ağırlıklı olarak din ve din sosyolojisi çözümlemeleri sunan Mardin hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Fakat onun din sosyolojisine ilişkin metodolojik yaklaşımları sınırlı sayıda çalışma dışında özel olarak incelenmiş değildir. Dolayısıyla bu makale, böyle bir gereksinimden hareketle Mardin'in Türk din sosyolojisine metodolojik katkılarını incelemeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede; Mardin'in kaleme aldığı kitaplar, makaleler, sunduğu tebliğler, kendisiyle yapılmış mülakatlar ve hakkında yapılan çeşitli çalışmalardan yararlanılmıştır. Özellikle de din sosyolojisi kapsamındaki eserleri üzerine yoğunlaşılmış olup bu çalışmalardaki metodolojik yaklaşımlar eleştirel bir bakışla çözümlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Mardin'in genelde sosyal bilimlere özelde ise din sosyolojisine yönelik metodolojisinde her şeyden önce tarihsel arka plan çözümlemelerinin, disiplinler arası yaklaşımın ve anlayıcı sosyolojinin önemli bir yerinin olduğu görülmüştür. Mardin, toplumu anlamaya yönelik olarak kavramsal araçlardan da çokça yararlanmıştır. Ayrıca çalışmalarında yalınkat değerlendirmelerden ziyade konunun arka planını, sürekliliğini ve bütünlüğünü gözeten çok katmanlı ve derinlikli analizler sunmuştur.

Anahtar kelimeler: Din Sosyolojisi, Şerif Mardin, Metodoloji.

[a] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, serinm38@gmail.com

AN INVESTIGATION ON ŞERİF MARDİN'S METHODOLOGICAL CONTRIBUTIONS TO TURKISH SOCIOLOGY OF RELIGION

Abstract

Şerif Mardin, one of Turkey's leading social scientists, has made important contributions to the field of social sciences with his original studies in the fields of political science, history, sociology and sociology of religion. A lot of research has been done about Mardin, which mainly offers analysis of religion and sociology of religion in his works. However, his methodological approaches to the sociology of religion have not been studied specifically, except for a limited number of studies. Therefore, this article aims to examine Mardin's methodological contributions to Turkish sociology of religion, based on such a need. In this context; Mardin's books, articles, presentations, interviews with him and various studies about him were used. In particular, his works within the scope of the sociology of religion were focused on, and the methodological approaches in these studies were analyzed with a critical view. According to the results, it has been seen that historical background analysis, interdisciplinary approach and understanding sociology have an important place in Mardin's methodology for social sciences in general and sociology of religion in particular. Mardin has also benefited a lot from conceptual tools to understand society. In addition, he presented multi-layered and in-depth analyzes that consider the background, continuity and integrity of the subject, rather than simple evaluations.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Sociology of Religion, Şerif Mardin, Methodology.

❋ ❋ ❋

Giriş

Şerif Mardin (1927-2017), siyaset bilimi, tarih, sosyoloji ve din sosyolojisi alanlarındaki özgün çalışmaları, ortaya koyduğu farklı yöntem ve yaklaşımlarıyla sosyal bilimlere önemli katkılar sunmuş; yurt dışında da tanınan çok yönlü bir bilim adamıdır. Mardin, çalışmalarında toplumla ilgilenen bilimlerin metotlarından aynı anda faydalanma ve son yıllarda giderek yaygınlaşan disiplinler arası bilgi ve yöntem paylaşımının önemini ortaya koymada Türkiye'deki öncü isimlerden biri olmuştur. İncelediği konunun çözümlenmesine katkı sağlayacak argümanlar konusunda çerçeveyi geniş tuttuğu görülen Mardin, bütüncül bir sosyal bilim anlayışı çerçevesinde özellikle tarih, siyaset bilimi, sosyoloji, sosyal antropoloji ve psikolojinin verilerinden istifade etmiş; Türk toplumunu anlama çabasına dönük olarak bilhassa toplumun dinî inanç ve pratiklerine ve bu bağlamda

© BY-NC-ND 4.0

ifadesini bulan söylem ve kavramlara sıklıkla başvurmuştur.

Mardin, Osmanlı'nın ve Türkiye'nin toplumsal yapısını ve modernleşme sürecini incelerken büyük ölçüde din (İslamiyet) çözümlemelerinden yararlanmıştır. 1969 yılında yayınlanan *Din ve İdeoloji* ile birlikte ikinci dönem çalışmaları başlamış (N. Doğan, 2013, s. 31) ve bu dönemden itibaren ilgisi daha çok din sosyolojisi alanına kaymıştır. Özellikle de Cumhuriyet dönemi Türk din hayatının sosyolojisine ilgi duymuş (Serin, 1998, s. 74) ve bu anlamda ele aldığı konulardan biri de "din sosyolojisi" biliminin doğasına ilişkin hususlar olmuştur (bkz. Mardin, 1993a). Arlı'nın işaret ettiği üzere, onun çalışmaları içinde en çok yankı uyandıranlar da yine -aşağıda zikredilen- din sosyolojisine ilişkin çalışmalarıdır (2014, s. 123). Şerif Mardin'in eserleri, görüşleri ve gündeme getirdiği kavramlar üzerine pek çok çalışma[1] yapıldığı gibi, onun metodolojisi (Arlı, 2008; Çav, 2019; Doğan ve Demir, 2018; Emiroğlu, 2021), din anlayışı (Subaşı, 1996), İslam hakkındaki düşünceleri (Canatan, 2018) ve Nakşibendilik hakkındaki incelemeleri (Şeker, 2007) çerçevesinde de bazı çalışmalar yapılmıştır. Mardin hakkında yapılan çalışmaların çoğunda onun din sosyolojisi yönü genel anlamda vurgulanmakla birlikte spesifik anlamda ve daha derinliğine bir incelemenin yapıldığı çalışma (bkz. Aydın, 2007; Günerigök, 2013; Okumuş, 2018; Serin, 1998) sayısı oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla Şerif Mardin gibi, Türk sosyolojisinde farklı bir bakışı temsil eden (N. Doğan, 2013, s. 30), Türk toplumunu açıklamaya yönelik yeni kavramsal şemalar üreten (Subaşı, 2013, s. 122; Takış, 2013a, s. 88) ve çalışmalarının önemli bir kısmını din sosyolojisi bağlamında gerçekleştiren bir bilim adamının çalışmalarının din sosyolojisi açısından incelenmesi başlı başına önemli sayılmalıdır.

Şerif Mardin, Türkiye'de dine yönelik bilimsel, entelektüel ve akademik ilginin yoğunlaşmasında (Atay, 2013, s. 102) ve bu konudaki bazı önyargıların yıkılmasında (Çiğdem, 2005, s. 34) önemli bir rol oynamıştır. Mardin'in çoğu çalışmasında "din" ve "din sosyolojisi" teması önemli bir yer tutmakla birlikte; özellikle onun *Din ve İdeoloji, Türkiye'de Din ve Siyaset, Bediüzzaman Said Nursi Olayı ve Türkiye, İslam ve Sekülarizm* isimli incelemelerinin ağırlıklı olarak din sosyolojisi ile ilgili olduğu söylenebilir. Bunlar içerisinde *Din ve İdeoloji'*ye ayrı bir parantez açmak gerekir. *Din ve İdeoloji,* aynı zamanda Mardin'in, din sosyolojisini bir bilim dalı olarak da incelediği çalışmasıdır. Diğer çalışmalarında da din-toplum ilişkisini ve dinin toplum hayatındaki önemli rolünü çeşitli açılardan ele almaktadır, ancak bu çalışmasında din sosyolojisinin konularına daha fazla odaklandığı

[1] Şerif Mardin hakkında yapılan çalışmaların bir dökümü için bkz. Arlı, 2013, ss. 306-310.

© BY-NC-ND 4.0

görülmektedir. *Din ve İdeoloji* bu yönüyle bağımsız bir din sosyolojisi çalışması olarak nitelendirilebilir. Mardin'e göre "bu araştırmanın amacı, tarih bilimleriyle modern 'davranış' bilimlerinin ne şekilde birleştirilebileceklerini göstermek, […] belirli görüş açılarının ve bu arada modern ideoloji ve din sosyolojisi tahlil metotlarının bir toplumu anlatmakta bize ne gibi tahlil imkanları sağladığını araştırmaktır" (Mardin, 1993a, s. 7). Atay'a göre ise; Şerif Mardin'in kuramsal öncüllerini, yöntemsel tercihlerini ve analizlerini anlayabilmek için işe *Din ve İdeoloji* ile başlanmalıdır. Bu kitap aynı zamanda din ve toplum ilişkisine "tarihsel süreklilik" içinde bakmanın bir örneğini vermekte (Atay, 2013, s. 105,109) ve Türk toplumunda dinin toplumsal ve siyasal eylemlere etkisini ele almaktadır. Eserde önemli bir kuramsal zenginlik de kendini göstermektedir (N. Doğan, 2013, s. 31).

Mardin'in sosyal bilimlere ve din sosyolojisine en önemli katkılarının metodolojik açıdan sağladığı katkılar olduğu söylenebilir. Esasen metodolojiye ilgi onun en çok etkilendiği isim olan Weber'de de bariz bir şekilde görülmektedir. Weber'in bireyi temel alan "anlamacı" sosyolojisi, "ideal tip" ve "karşılaştırmalarda farkları ortaya çıkarma" yaklaşımlarının her biri metodolojik bir ilgiye işaret etmektedir[2]. Mardin de, çalışmalarının önemli bir kısmını sosyal bilimlerde yöntem sorunlarına ayırmış ve "sosyal bilimsel" bir düşünce geleneğinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (S. Doğan & Demir, 2018, s. 24). Örneğin *Din ve İdeoloji* adlı çalışması, yukarıda belirtildiği üzere, onun en önemli çalışmalarından biridir ve o bu çalışmasında din sosyolojisine yönelik metodolojik yaklaşımlarını gayet açık bir şekilde ortaya koymuş ve özel bir toplumsal sorunu çözmek yerine bunları çözebilecek anahtarları bulmayı amaçlamıştır (S. Doğan & Demir, 2018, s. 11; Mardin, 1993a, s. 7). Benzer şekilde *İdeoloji* isimli çalışmasının sunuşunda da yöntemsel açıklamalara yer vererek düşüncesini şekillendiren akımlardan ve bilim anlayışında köşe taşı niteliğinde bazı sosyal bilimcilerden söz etmiştir (Mardin, 1992a, ss. 11-12). Yine *Said Nursi Olayı* çalışmasının girişinde; takip edilen yönteme (söylem analizi) ilişkin geniş bir tartışma açılmış, çalışmanın kavramsal modeli doyurucu ve örnekleri tüketici şekilde ortaya konmuştur. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* başlıklı çalışmasında ise hem önceki çalışması olan *Genç Osmanlılar* hakkında hem de bu yeni çalışmasıyla ilgili yöntemsel bir tartışmaya yer verdiği görülmektedir (Mardin, 1994b, ss. 10-12). Mardin'in yönteme dair duyarlılığı bunlarla sınırlı değildir elbette. Çalışmalarının geneline yayılan bir sosyal

[2] Weber'in metodolojik yaklaşımlarının bir analizi için bkz. Swingewood, 2014, ss. 150-168.

BY-NC-ND 4.0

bilimsel metodolojik kaygıdan söz edilebilir. O, önemli çalışmalarında bir yöntem tartışması açarak seçtiği yöntemleri ve gerekçelerini etraflıca ele almıştır. Esasen, Mardin'i bütüncül ve derinlikli analizlere ulaştıran ve onun incelemelerini özgün ve özel kılan da ortaya koyduğu yöntemsel yaklaşımlardır. Dolayısıyla bu çalışmada, Mardin'in aşağı yukarı bütün çalışmalarında belirgin bir yer tutan genel sosyal bilimsel metodolojik yaklaşımları ve bu yaklaşımların din sosyolojisine yansımaları ele alınmaktadır.

Her bilim adamı gibi Şerif Mardin de çeşitli eleştirilere muhatap olmuştur. Ona yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmının sosyal bilim yaklaşımı ve metodolojisiyle ilgili olduğu söylenebilir. Özellikle yararlandığı kaynaklar konusunda Batı merkezli bir yaklaşım tarzı içinde olduğu ve oryantalist kaynaklara fazlaca başvurduğu; dolayısıyla yerli bir bakış geliştiremediği noktasında eleştiriler yöneltilmiştir (bkz. Canatan, 2018; Şeker, 2007, Aktay, 2017). Ancak bu konuda farklı değerlendirmeler de mevcuttur. Örneğin konuyu etraflıca inceleyip çeşitli argümanlar çerçevesinde tartışan Arlı'ya göre Mardin, oryantalist bir bakış açısına sahip olmadığı gibi başından itibaren oryantalizmin eksik, çarpık ve ötekileştirici bakışını gözler önüne sermeye çalışmıştır (Arlı, 2014, ss. 172-188). Yine Mardin'in, Türk toplumunu anlamanın önemli bir aracı olarak gördüğü Nakşibendiliği (bkz. Kara, 2020; Okumuş, 2018; Şeker, 2007) ve din sosyolojisi bağlamındaki eserlerinden biri olan Bediüzzaman Said Nursi Olayı'nı (bkz. Kara, 2020) ele alış biçimi çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Örneğin Said Nursi hakkındaki kitabı konusunda Kara, konunun titiz ve detaylı bir şekilde incelenmediği, İslam'a ve Osmanlı İslam kültürüne yaslanan bir portre çizilmediği yönünde eleştiriler dile getirmiştir (Kara, 2020, s. 302). Bunun yanı sıra Şerif Mardin metodolojisinin en önemli başlığı olan tarihsel süreklilik yaklaşımında bir aşırılık görenler olduğu (Okumuş, 2018) gibi meselelerin arka planına nüfuz etme çabasında da yeterince başarılı olamadığını ileri sürenler olmuştur (Karpat, 2015).

Bu çalışmada kaynak olarak Mardin'in kitapları, makaleleri, tebliğleri ve kendisiyle yapılmış röportajlar esas alınmakla birlikte; hakkında yapılan birçok çalışmadan, bu çerçevede ileri sürülen görüş ve değerlendirmelerden de yararlanılmıştır. Özellikle de Mardin'in, yukarıda sözü edilen, din sosyolojisi kapsamındaki araştırmalarına odaklanılmış ve bu çalışmaların metodolojik yönü eleştirel bir bakışla çözümlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular kısaca değerlendirildiğinde Şerif Mardin'in genelde sosyal bilimlere ve özelde din sosyolojisine yönelik metodolojik yaklaşımında; disiplinler arası çalışma, ele alınan konunun ve kavramların mikro düzeyde

© BY-NC-ND 4.0

analizi ve "anlama"ya odaklı arka plan çözümlemeleri öne çıkan başlıklardır.

A. Şerif Mardin'in Metodolojik Yaklaşımları ve Din Sosyolojisi

Şerif Mardin'in metodolojisinin ana güzergâhları (ör., disiplinler arası yaklaşımı) ayrı ayrı ele alınabilecek ve daha detaylı bir incelemeyi gerektirecek niteliktedir elbette. Fakat bizim burada tercih ettiğimiz yaklaşım Mardin'in, din sosyolojisinde öne çıkan belli başlı metodolojik eğilimlerinin genel ve eleştirel bir incelemesinden oluşmaktadır.

1. Arka Plan Yaklaşımı

Yazılarında ve konuşmalarında muhtemelen çoğu bilim adamından daha çok soru soran Mardin'in üslubunda en çok dikkat çeken hususlardan biri düşüncelerini soru sorarak derinleştirmesidir. Onun bu tarzı, meselelerin arka planına ve nedenselliğine fazlaca önem verdiği anlamına gelebilir. Bu çerçevede Mardin'in sosyal bilim anlayışında her şeyden önce tarihsel arka plan irdelemesinin önemli bir yeri vardır. Diğer bir ifadeyle Mardin, geleneksel toplumla modern toplum arasındaki bağlantı noktalarına önem vermekte; bu yüzden de modern Türkiye'yi anlama çabası doğrultusunda Osmanlı toplum yapısının incelenmesine geniş bir yer ayırmaktadır (Serin, 1998, s. 33). Mardin'in arka plan yaklaşımından söz edildiğinde öncelikle onun tarihsel sosyolojisi ya da bir meselenin tarihsel arka planına verdiği önem akla gelmektedir. Mardin'e göre; ele alınan her konunun, kavramın ya da problemin arka planına nüfuz etmek önemlidir. Aksi halde "yalınkat" bir inceleme ortaya çıkar. Şerif Mardin'in bu yaklaşımı onun genel sosyal bilimsel metodolojisinin en önemli özelliği olarak temayüz etmekle birlikte din sosyolojisi çözümlemelerinde de bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Din sosyolojisi kapsamında incelenebilecek çalışmalarının geneli ağırlıklı olarak tarihsel arka plan çözümlemelerine sahne olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, çeşitli zamanlarda yayınlanmış makalelerden oluşan *Türkiye'de Din ve Siyaset* isimli kitabında yer alan İslamcılıkla ilgili iki makalesinde İslamcılığa ilişkin sosyolojik çözümlemelere kısa kısa yer verse de daha çok meselenin tarihi gelişim sürecini ele aldığı görülmektedir (Mardin, 1993b, ss. 11-24; 1993c, ss. 25-36). Yine aynı çalışmada incelenen, Türkiye'de İslam'ın yeniden canlanışı meselesi de tarihi arka plan perspektifiyle çözümlendiği gibi, aynı kitapta ele alınan din-laiklik ve din-siyaset ilişkilerinin analizinde de yoğun bir tarihsel boyut ve tarihi sürecin izlenmesi ameliyesi dikkati çekmektedir. Yani Okumuş'un işaret ettiği üzere (Okumuş, 2018, s. 172), biraz da abartılı bir şekilde, ele alınan konunun ve bugünkü durumun Osmanlı'ya uzanan geçmişiyle sağlam ve detaylı bir temellendirmesi söz konusudur. Yine bu

BY-NC-ND 4.0

çalışmasında, "Türkiye'de Din ve Laiklik" konusunu ele alırken "Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme" çözümlemelerinden işe başlamaktadır (Mardin, 1993e, s. 39). Böylece Şerif Mardin'in, *Din ve İdeoloji* adlı çalışmasının metodolojisi hakkında, "belli tarih bilgilerinin sosyal bilim metotlarıyla işlendiği" şeklinde not düştüğü üzere (Mardin, 1993a, s. 7) tarihçi kimliği, çalışmalarına arka plan çözümlemesinin sınırlarını da aşar şekilde yansımakta ve disiplinler arası yaklaşımında en çok tarihsel boyut öne çıkmaktadır.

İlgi alanları genellikle tarih ile sosyolojinin kesiştiği noktalar olan Mardin; hem eski hem de yeni kaynakları kullanma, geleneksel yöntemlerle modern kuramları birleştirerek geçmişe ve geleceğe çift taraflı bakabilme becerisi bakımından istisnai bir özellik sergiler (Takış, 2013a, s. 73). Mardin, bir tarihçi ve sosyolog olarak çalışmalarında toplumu analiz ederken tarih ve sosyolojinin birlikte sağladığı imkanlardan yararlanmayı denemiştir. Başka bir ifadeyle Mardin, akademik eğitimi boyunca edindiği bir tecrübeyi[3] çalışmalarına yansıtmıştır. Bu tecrübede problemlerin arka planına inebilmek çok önemli sayılmaktadır. Dolayısıyla Mardin, bugünkü bir toplumsal problemi tarihi derinliklerine inmeden ve geçmişten tevarüs edilen özelliklerini anlamadan çözümlemenin yetersizliğini daima vurgulamış; sahip olduğu tarih formasyonu sayesinde de birincil kaynaklardan yararlanarak toplumun geçmişten devraldığı yapısal ve kültürel özellikleri en iyi analiz edenlerden biri olmuştur.

Türk modernleşmesini, yaygın yaklaşımın aksine Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olarak okuyan Mardin (Çiğdem, 2005, s. 33), Türkiye'nin modernleşme sürecini Osmanlı'da başlayan çeşitli alanlardaki reform ve yenilik hareketleriyle ilişkisi içinde ele almaktadır. Sıklıkla Osmanlı toplum yapısıyla Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki bağlantılara işaret eden Mardin'e göre, Cumhuriyetin özelliklerinin anlamını Osmanlı yapılarında aramak pek rastlanan bir yaklaşım biçimi olmasa da böyle bir bağlantı aslında Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli bir özelliğidir (Mardin,

[3] Şerif Mardin bir söyleşisinde, yurt dışında üniversite eğitimi sırasında edindiği bu tecrübeyi şöyle açıklamaktadır: "Stanford'da iken, Levelle adlı bir siyasi fikirler tarihi hocamız vardı. İsmi pek fazla duyulmuş bir adam değildi, ama araştırma yapanlar için çok iyi bir rehberdi. Ona bir çalışma götürdüğünüzde, 'tamam da bir seviyede konuyu anlamışsınız fakat anladıklarınızın arka planında neler görüyorsunuz?' derdi. Gider çalışır, onun arkasındaki şeyi bulur gelirdiniz. Bu sefer, 'peki onun arka planında ne var?' diye sorardı […] Hepimiz ondan çok istifade ettik. Onun dışında, oradaki diğer hocaların tecrübesinden de çok istifade ettim. Çünkü, hepsi bu şekilde hem bilgilerin nasıl toplanabileceğini anlatıyorlardı hem de bir konuyu ortaya çıkarmak için bu işin ne kadar gerilerine gitmek gerektiğini de söylemiş oluyorlardı" (Mardin, 2013a, s. 208).

© BY-NC-ND 4.0

1993a, s. 143). Hatta Mardin'in yaptığı çalışmaların odak noktasında da bu konu bulunmaktadır. O, hemen hemen bütün çalışmalarında böyle bir bağlantının varlığını vurgulamış ve analizlerini bu perspektiften bakarak yapmıştır. Yani Mardin'in çalışmalarının belirgin bir özelliği, Türkiye'de yaşanan çağdaş sorunlar ile son dönem Osmanlı toplumundaki gelişmeler ve fikir akımları arasındaki tarihi, siyasi ve sosyolojik bağlantıları ortaya koymasıdır, denilebilir (Anık, 2013, s. 16). Cumhuriyeti Osmanlı toplumuna bağlayan yapı unsurları arasında Mardin'in altını çizdiği en önemli başlıklardan biri, halk kültürüyle aydınlar kültürünün hâlâ iki ayrı kültür olarak varlığını sürdürmesidir (Mardin, 1993a, ss. 144-150).

Mardin'in ortaya koyduğu sosyolojinin ana karakteri, "tarihsel sosyoloji" olarak nitelendirilebilir (Okumuş, 2018, s. 156). Çalışmalarında tarihsel arka planı ve toplumsal bağlamı önemseyen tutumuyla Mardin, Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine uzanan geniş bir zaman dilimine yayılmış konuları birincil kaynaklara dayalı olarak incelemesi ve tarihsel bağlamlarına atıfta bulunarak anlamaya ve açıklamaya çalışmasıyla tarihsel sosyoloji geleneğinin Türkiye'deki öncülerinden biri olmuştur. Bu yöntem sayesinde Mardin; incelediği konuları daha derinlikli, indirgemecilikten uzak ve farklı yönleriyle anlama imkanına sahip olmuştur (Ardıç, 2018, ss. 68-69).

Ancak kendisiyle yapılan bir söyleşi kapsamında belirttiği üzere (Mardin, 2020, s. 218) Mardin, "tarihsel sosyoloji" yapayım diye yola çıkmamıştır. Ele aldığı problemin arka planına inmeye yönelik formasyon ve motivasyonunun bir sonucu olarak tarihsel sosyoloji perspektifine yönelmiştir. O bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> "Öncelikle ben bunu bir disiplin olarak sonradan keşfettim ama ben özel bir problemi halletmeye çalışıyordum, yani Atatürk'ten önce Türkiye'de bir demokrasi tabanı gelişimi türünden bir şey var mı diye arıyordum. Bu tabiatıyla tarihsel bir şey oldu, yani ben daha çok belli bir dedektiflik peşineydim ve o dedektiflik de şununla ilgiliydi: Jön Türkler vardı, peki onlardan önce kimse var mıydı? [...] Dolayısıyla dedektiflik anlayışı kendiliğinden tarihsel bir alan yarattı" (Mardin, 2020, s. 218).

Mardin İslam'a ilişkin çözümlemelerinde, dinle ilişkili meselelerin karmaşık yapısının tekli nedenler ya da değişkenlerle açıklanamayacağının altını çizer ve Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren İslam'ın yeniden canlanmasını yorumlarken bunun basitçe yakın geçmişe bağlanamayacağını belirtir. Ona göre, 1980'deki gelişmelerin tarihini ele alan tartışmalar daha uzun bir perspektifin sağlayacağı yararlardan vazgeçmektedirler. Halbuki

BY-NC-ND 4.0

İslam'ın geleceği hakkındaki isabetli öngörüleri sağlayacak olan bu perspektiftir (Mardin, 1993b, ss. 217-218).

Tarihi arka plan incelemeleri Mardin'in arka plan yaklaşımının yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır. Çünkü Mardin, "anlama" perspektifiyle de bağlantılı olarak bir fikrin, bir ideolojinin ya da bir toplumsal eylemin arka planından bahsettiğinde sadece onun tarihinin ne kadar gerilere gittiğiyle ilgilenmiyor; aynı zamanda o meselenin kaynağını, çıkış noktasını, nedenlerini ve arkasındaki dünya görüşünü, hatta bir adım daha geriye giderek o dünya görüşüne rehberlik eden inanç sistemini merak etmektedir. Böylece Mardin'de problemin yalınkat bir analizinin çok ötesinde, çok katmanlı bir arka plan işçiliği belirmektedir.

Kısacası, Mardin'in çalışmalarında konu seçiminden konuya yaklaşıma ve yöneldiği metodolojik araçların çeşitliliğine kadar bir derinliğin ve nüfuz edişin varlığı hemen hissedilmektedir. Konunun en kolay yönünü ele almayı seçmek yerine problemin tarihi arka planına, dayandığı temellere, kaynaklara ve nedenlere daha çok odaklanmaktadır. Ele aldığı konuyu tanımlamasındaki arka plan vurgusunda ya da bir çalışmada bölüm bölüm farklı modellere, kavramsal araçlara ve farklı kuramlara yaslanmasında bunu görüyoruz (Mardin'in ele aldığı konuyu tanımlamasına bir örnek olarak bkz. Mardin, 1992b, s. 11).

2. Kavramsal Araçlardan Yararlanma

Kavramları Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde ortaya çıkan çatışmaları, değişimleri ve dönüşümleri anlamanın bir aracı olarak kullanan Mardin'in (N. Doğan, 2013, s. 37) metodolojisinde, Weber'de olduğu gibi, kavramsal şemalar son derece önemlidir. Onun çalışmalarında kuramsal zenginliğin yanında kavramsal bir zenginlik de göze çarpar. Öyle ki, Şerif Mardin ismi zikredildiğinde muhtemelen onun çokça kullandığı kavramlardan birkaçı akla gelmektedir (ör., kültür, ideoloji, merkez-çevre, kök paradigma, toplum haritası, görünmez kolej, karizma, ümmet, İslamcılık). Yani Mardin'in sosyolojisi kavramlar ve kavramsal haritalar temelinde ilerlemekte; kavramların araçsallığından ve açıklayıcı gücünden üst düzeyde yararlanırken ele aldığı kavramları da detaylı analizlere tabi tutmaktadır. Bu çerçevede birçok kavramı gündemine almıştır ama burada öne çıkan ve onunla özdeşleşen kavramlardan birkaçına kısaca işaret etmekle yetinilecektir. O kavramlardan biri *kültür* kavramıdır. Kültürü, "davranışlarımıza kılavuzluk eden kalıplar" olarak tanımlayan Mardin, gündelik hayatımızın öyle rast gele sürüp gitmediğinin, "hayatımızı şekillendiren kültürel çerçeveler kümesi içinde" davrandığımızın altını

© BY-NC-ND 4.0

çizmekte (Mardin, 1992b, ss. 19-20) ve toplumsal eylem ve pratiklerin arka planını analiz etmede bir genel çerçeve olarak "kültür" kavramının oluşturduğu örüntüden yararlanmaktadır.

İdeoloji de tıpkı *kültür* gibi Mardin'in çalışmalarının merkezinde yer alan kavramsal araçlardan biridir. İdeoloji kavramını "yumuşak" ve "sert" şekliyle[4] (Mardin, 1993a, ss. 13-16) inceleme konusu yapan Mardin, İslamiyet'i yumuşak bir ideoloji olarak değerlendirmektedir ve bu anlamıyla İslam'ın bütün Müslüman toplumlardaki, özellikle de Osmanlı ve Türkiye'deki etkilerini göstermeye çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle Mardin, dinin İslam toplumlarında yerine getirdiği ideolojik fonksiyonları farklı açılardan ele almakta ve İslam'ın "yumuşak" bir ideoloji olarak etkilerinin genişliğini büyük ölçüde gösterebildiğini ifade etmektedir (Mardin, 1993a, s. 104). Mardin, İslam'ın ideolojik etkisini anlatmada özellikle "ümmet" kavramının sosyolojik analizinden yararlanmakta ve bu yapının toplumu bütünleştirici etkisini dikkatlere sunmaktadır. O, aynı zamanda İslam toplumunun yapısal özelliklerini anlatma aracı olarak yararlandığı kavramı mikro düzeyli çözümlemelere tabi tutmaktadır (Mardin, 1993a, ss. 76-90,101-102). Bunu yaparken Mardin'in asıl amacı ümmet kavramını izah etmek değildir; bilakis ümmet yapısının toplumu anlamada bize ne gibi analiz imkanları sunduğu daha önemlidir. Bu açıdan, ümmet yapısı diğerleriyle ilişkilerin biçimlenişinde önemli bir rol oynar. İslam toplumunda birincil ve duygusal ilişkiler ümmet yapısının muhtevası tarafından desteklenir. Yani sosyal çevre ile iyi geçinmek, misafirperverlik ve hataları affetme gibi davranışlar İslam dininin ideolojik yönünü oluşturan ümmet duygusunun telkin ettiği vasıflarındandır (Mardin, 1993a, s. 88). Mardin'e göre, Müslüman toplumlarda ümmet yapısının önemli bir işlevi de ikincil yapıların olmayışından kaynaklanan boşluğu doldurma görevidir (Mardin, 1993a, s. 76).

Yine Mardin'in Said Nursi hakkındaki çalışmasına Victor Turner'in "kök paradigma" kavramı rehberlik etmektedir. "Kök paradigma", bireylere kendi kültürleri çerçevesinde yol gösteren bir harita işlevi görmektedir. Kök paradigmalara bir örnek olarak, *gâzi* kelimesinin Türk kültüründeki anlam çeşitliliği ve birçok durumda davranışı yönlendiren bir çerçeve sağlaması gösterilebilir. Bununla birlikte, benzer işlevi görecek pek çok kavram zikredilebilir. Örneğin, bir toplumsal davranış çerçevesi olarak aile

[4] Şerif Mardin, *Sert ideoloji* ile "sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapıyı", *yumuşak ideoloji* ile ise "kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilişsel (cognitive) sistemlerini" kastetmektedir (Mardin, 1993a, s. 13-14).

© BY-NC-ND 4.0

hayatında *nâmus* ve *hürmet*, ekonomiyle ilgili olarak *kanaat* ve *rızık* gibi kavramlar toplumsal davranışı ve ilişkileri şekillendiren çerçeveler oluşturmaktadır (Mardin, 1992b, ss. 12-15). Kısacası Mardin, kök paradigmalar olarak tanımladığı kavramların iki işlevinden söz etmektedir: "Bir, kişisel davranışlara rehberlik teşkil eden ve ideal bir toplumun görünümünü veren 'haritalar' olarak; iki, kültür çantasında yer alıp bireyin toplumsal kurallara ve konumlara ilişkin algılamalarıyla birlikte, görüntüleri, sesleri ve renkleri anlamlandıran araçları birbirleriyle kaynaştıran başlıklar olarak" (Mardin, 1992b, s. 18).

Ayrıca Mardin'in mecazi bir anlatım olarak sıklıkla başvurduğu "harita" metaforu çok etkili ve açıklayıcı bir şema sunmaktadır. Harita metaforunu birçok kavrama (ör., kültür, ideoloji, kök paradigma) uyguladığı görülen Mardin, böylece kavramları belli bir forma dönüştürerek anlaşılırlığını artırmaktadır. "Merkez-çevre" ilişkisi de onun metaforik bir araç olarak görülmesini istediği (Mardin, 2013b, s. 240) ve aynı zamanda Türkiye'de çokça tartışılan kavramsal araçlardan biridir. Böylece Mardin, belirli kavramlar üzerinden toplumu analiz etmenin en iyi örneklerinden birini verir.

3. Kuramsal Yaklaşım

Şerif Mardin, teorilerin özgül yapısını ve ortaya çıkış şartlarını gözettiği gibi aynı zamanda onları kendi sosyal bilimsel perspektifi doğrultusunda kullanır, yani sadece teorilerin aktarımını yapmaz, onları ele aldığı konulara özgü biçimde uygulamaya çalışır (Çav, 2019, s. 89). Başka deyişle Mardin'in önemli bir özelliği, kendi kuramsal seçiciliğini, sosyolojinin iki kurucu isminin (Weber ve Durkheim) yaklaşımlarına ustalıkla yedirmesi; yani Weber'den yoğun bir şekilde yararlanırken hiçbir çalışmasında onu bire bir taklit etmemesidir (Arlı, 2014, s. 128, 214).

Batı'dan aldığımız kalıplar noktasında eleştirel bir bakış açısı ortaya koyan Mardin'e göre, dışarıdan aldıklarımızın kendi modernleşme dinamiğimize uygun olması gerekir. Aksi halde Batı'nın gelişme safhalarıyla ilgili mefhumları kendi gelişmemize tatbik ettiğimizde yanıltıcı neticelere ulaşıyoruz (Mardin, 1994a, s. 159). Mardin, *Din ve ideoloji* isimli çalışmasında da Osmanlı-İslam toplumunun ve bugünkü Türkiye'nin Batı toplumlarından ayrılan bazı özelliklerinin olduğunu göstermeyi temel bir hedef olarak ortaya koymaktadır (Mardin, 1993a, s. 9). O, Batı'da ortaya çıkan teorilerin Türk toplumu hakkında kısmen işlevsel olabileceğini ileri sürerek Osmanlı'da ve Türkiye'de genel geçer modellere uymayan yapıların ve ara katmanların varlığını sıklıkla vurgulamaktadır (Takış, 2013b, s. 11). Hatta Mardin'i daha

© BY-NC-ND 4.0

baştan metodoloji güzergahına yönelten esas düşüncenin, Batı'ya özgü teorilerin Türk toplumsal yapısını kavramada yeterli olmayacağı fikri olduğu söylenebilir (Doğan ve Demir, 2018, s. 9; Mardin, 2013b, ss. 240-241). O, genellikle aktarmacı bir yaklaşımı benimsememiş ve toplumda gözlemlediği problemlerden hareket ederek Osmanlı-Türk toplumunun yapısına ve kültürel özelliklerine dayanan bir kavramsallaştırma çabası içinde olmuştur. Osmanlı-Türk toplumu ve tarihi arka planı bağlamında yaptığı tartışmalar Türk düşüncesinin gelişimi için iyi bir zemin oluşturmuştur (N. Doğan, 2013, s. 39). Kısacası, Türkiye'nin kendine özgü bir yapıya sahip olması, Mardin'in en çok önemsediği konulardan biri olmuştur (Takış, 2013a, s. 78).

Belirtmek gerekir ki sosyolojik kuramlar her şeyden önce ortaya çıktıkları sosyokültürel çevre ve toplumla ilişkilidir. Batı toplumlarının kendi sosyoekonomik ve kültürel şartlarında üretilen kuramsal yaklaşımların, Türk toplumunun sorunlarına özgü biçimde nasıl kullanılacağı meselesi ise Türk sosyologlarının önünde duran temel problemlerden biridir (Günay, 2006b, s. 539). Diğer taraftan bilimsel araştırma sürecinin gereklerinden biri, belli sosyokültürel çerçevelerde üretilen kuramsal yaklaşımların özgüllüğünü göz önünde bulundurmaktır. Bu anlamda belli dönem ve süreçlere bağlı olarak geliştirilen kavramsal, kuramsal ve tipolojik yaklaşımların farklı din ve kültürler için aynen uygulanıp uygulanamayacağı konusunda tartışmalar sürmektedir. Zira bir kuram ve açıklama tarzını belli durumlarla sınırlandırmak anlamına gelen relativizm, sosyolojinin bilimsel meşruiyetini zaafa uğratabilir. Öte yandan fenomenolojik ve anlayıcı yaklaşım doğrultusunda sosyal gerçekliğin kendine özgü kavram ve araçlarla anlaşılabilirliği üzerine inşa edilen eğilimin sosyal bilimler metodolojisine zenginleştirici katkılar yaptığı söylenebilir ve bu tartışmaların Türk sosyolojisinde toplumsal ve kültürel farklılıkları göz önünde tutan özgün açıklamaları desteklediği ve geliştirdiği ifade edilebilir (Çelik, 2009, ss. 208-209).

Mardin, kuramsal yaklaşımında sosyolojinin iki ana ekseninden de yararlanır. Her ne kadar "Weberci" olarak öne çıksa da "yapı ile fikir arasındaki ilişkileri" tetkik ettiği *Din ve ideoloji* de "yapı"ya ilişkin çözümlemeler ağırlık kazanmaktadır. Bu çalışmasında sık sık "yapı" sözcüğüne atıfta bulunan Mardin (örnek olarak bkz. s. 38, 57, 68-76, 83, 93), İslamiyet'i toplumsal yapıyla ilişkisi, toplumsal yapıda doldurduğu boşluk ve toplumsal yapıdaki işlevleri açısından çözümlemektedir (bkz. Mardin, 1993a, ss. 68-69). Mardin bu çalışmasında, yapı unsurlarının dinle çakışması konusu dolayısıyla, araştırmasının uzunca bir bölümünde Osmanlı toplum strüktürü üzerinde duracağını ifade etmektedir (Mardin, 1993a, s. 38).

CC BY-NC-ND 4.0

Ayrıca bu kitapta bir ana başlık olarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yapı ve Kültür" konusunu ele almaktadır (Mardin, 1993a, ss. 105-142). Mardin'in yapısal analizleri Osmanlı'da ikincil yapıların olmayışına dair yaklaşımında da görülür (Mardin, 1993a, ss. 73, 76-77).

Diğer bir ifadeyle Mardin, din ve toplumun kesişim noktalarındaki çözümlemelerinde en çok sosyolojinin iki kurucu isminin (Durkheim ve Weber) yaklaşımlarından ve ortaya attığı kavramlardan yararlanmaktadır. Ancak Durkheim ile karşılaştırıldığında Weber'in etkisi daha fazla hissedilmektedir. *Din ve İdeoloji*'ye metodolojik not düşerken daha çok Weber'in metodolojisini anlatmasında da bunu görüyoruz (bkz. Mardin, 1993a, ss. 7-9). Yani Mardin'in genel anlamda metodolojiye ilgisinde ve bu çerçevede "anlama"ya, tarihsel arka plana, kavramsal ve tipolojik yaklaşıma önem vermesinde Weber'in izlerini görmek mümkündür. Anık'a göre Mardin, "çalışmalarında Weber gibi kimi zaman pozitivist bir tutum benimserken kimi zaman da pozitivizm karşıtı bir tutum sergiler. Yine Weber'in çalışmalarında olduğu gibi Mardin'in çalışmalarında da din merkezli analizler önemli yer tutmaktadır" (Anık, 2013, s. 16) Arlı'ya göre ise, "Mardin ilk çalışmalarından itibaren epistemolojik ve metodolojik bakımdan sadık bir Weberci'dir" (Arlı, 2008, s. 639) ki Mardin, bilim anlayışının Weber'e benzediğini zaten kendisi ifade etmektedir (Mardin, 2020, s. 228).

"Anlama" perspektifi açısından bakıldığında Mardin, eğitiminin önemli bir bölümünü Amerika'da alması dolayısıyla Amerikan sosyolojisinin anlama ve açıklama şeklinde somutlaşan özelliklerinden etkilenmiş ve yorumlamacı sosyolojinin Türkiye'deki kurucularından olmuştur (Çav, 2019, s. 80). Bir başka ifadeyle, 1960'lı yıllardan itibaren yaptığı çalışmalarla Türkiye'de hâkim pozitivist ve indirgemeci yaklaşımları aşarak "anlama" odaklı bir perspektifi Türk sosyal bilimine tanıtan isimlerden biri olmuştur (Ardıç, 2018, s. 68). Bu perspektifin bir yansıması olarak Mardin, nüfus ve eğitim gibi konuları sadece istatistik boyutuyla değil, "anlam"a dayalı bir nüfuz edişle ele almıştır (Takış, 2013a, s. 76). İslam toplumunun sınıfsız ve kastsız bir toplum olmasında namaz ibadetinin etkilerinin olduğu (Mardin, 1993a, s. 101) şeklindeki derin bakış açısında da muhtemelen onun "anlamaya" dayalı perspektifi etkili olmuştur. Yine Mardin; Türklerin imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum olduğu şeklindeki Cumhuriyet ideolojisini İslam'ın ideolojik niteliklerine (ümmet ideolojisi gibi) bağlamaktadır (Mardin, 1993a, s. 101). Dolayısıyla onun bu yaklaşımında da yorumsamacı sosyoloji anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Mardin, çoğu çalışmasında olduğu gibi, ülkemizdeki tarih çalışmalarını değerlendirirken de "anlam"a vurgu

© BY-NC-ND 4.0

yapmaktadır. Mardin'e göre bu çalışmaların bir kısmında "kuru" bir tarihçilik hâkim ve "anlam" eksiktir. Anlam üzerinde duranlar da moda paradigmaların etkisindedir. Yani Batı'nın kendi tarihleri için ürettiği kavramları, tarihsel gerçekliğimiz içinde ne anlama geldiğini düşünmeden, kendi tarihimiz için kullanmaktadırlar (Mardin, 2013b, s. 240-241). Sonuç olarak, Batı'da en önemli temsilciliğini Max Weber'in yaptığı, sosyal olguları öncelikle aktörlerinin bakış açısından "anlamaya" çalışan yorumcu sosyolojinin Türkiye'deki en önemli iki temsilcisinden biri F. Sabri Ülgener ise diğeri Şerif Mardin'dir (Aktay, 2017).

Meseleye Türkiye'deki metodolojik yönelimler açısından bakıldığında toplumsal yaşamdaki düzene, bütünleşmeye ve uyuma odaklanan; dolayısıyla dinin bu anlamdaki katkılarının da önemli sayıldığı işlevselci yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmaların Türk din sosyolojisinde adeta klasik bir araştırma geleneği haline geldiği söylenebilir (Çelik, 2009, s. 211). Ancak Türkiye'de din sosyolojisi çalışmalarında tercih edilen metodolojik perspektifler içinde işlevselciliğin ezici üstünlükte olması, teori inşasına yönelik genel bir soruna da işaret etmektedir (Günay vd., 2005, s. 200). Bununla birlikte son yıllarda anlayıcı sosyoloji paradigmasına dayalı çalışmalarda bir artış gözlenmektedir.

4. Bütüncül Yaklaşım

Mardin'in ortaya koyduğu metodoloji ne sadece siyaset bilimine ne tarihe ne de sosyolojiye aittir. Her ne kadar esas ilgisi bu üç alanda yoğunlaşsa da bilim anlayışı itibariyle sınırları aşan ve sosyal bilimlerin tamamını kucaklayan, aralarında mübadele imkânı da sağlayan bütüncül bir sosyal bilim metodolojisi ortaya koymuştur. Onun sosyal bilimlere yönelik bütüncül perspektifi içerisinde en önemli alanlardan biri din sosyolojisidir. Zira toplumu anlama ve açıklama çabasında ona en çok yardımcı olan disiplinlerden biridir. Dolayısıyla ortaya koyduğu metodolojik çerçeve onun din sosyoloğu kimliğinden bağımsız değildir. Bu anlamda müstakil din sosyolojisi incelemeleri diyebileceğimiz eserler (Din ve İdeoloji, Said Nursi Olayı gibi) ortaya koymuştur.

Mardin, *Din ve İdeoloji* adlı çalışmasına metodolojik not düşerken şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bu araştırmanın amacı tarih bilimleriyle modern 'davranış' bilimlerinin ve bilhassa sosyoloji, psikoloji, sosyal antropolojinin metotlarının ne şekilde birleştirileceklerini göstermektir. Bu uğurda belli tarih bilgileri sosyal bilim metotlarıyla işlenmiş, 'deneme' mahiyetinde bir eser ortaya çıkarılmıştır […] Gaye, belirli

BY-NC-ND 4.0

> görüş açılarının ve bu arada modern ideoloji ve din sosyolojisi tahlil metotlarının bir toplumu anlamada bize ne gibi tahlil imkânları sağladığını araştırmaktır" (Mardin, 1993a, s. 7)

Mardin'in gayesi toplumu anlama ve açıklamadır. Bu uğurda biraz da pragmatist bir yaklaşımla çeşitli argümanları kullanmayı, bilimlerin metodolojik sınırlarını zorlamayı yeğlemektedir. Din sosyolojisini gündemine alması da, yukarıda belirttiği üzere, bu amaca yöneliktir. Onun sosyal bilim düşüncesi doğrultusunda sosyo-kültürel gerçekliğin bütününü görebilmeyi sağlayan araçlardan biri elbette din sosyolojisidir. Bu anlamda Mardin, toplum çözümlemesinde din sosyolojisinin sağladığı tahlil imkanlarından geniş ölçüde yararlanmaktadır. Yani o, genelde sosyal bilimlere özelde ise din sosyolojisine metodolojik bir açılım sağlarken din sosyolojisi de onun toplum çözümlemelerine önemli katkılar sunmaktadır.

Kısacası, çalışmalarında tarih, sosyoloji, sosyal antropoloji, psikoloji ve din sosyolojisi gibi disiplinlerin kuramsal ve metodolojik araçlarını birleştirerek kullanan Mardin, geniş bir alanda çalışmanın ve disiplinler arası bir metodolojik yönelimin imkanlarını göstermesiyle Türk sosyal bilimler tarihinde özgün bir konuma sahip olmuştur (Ardıç, 2018, s. 68). Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak Mardin'in çalışmaları, disiplinlerarası bir nitelik taşır (Anık, 2013, s. 14). Yani Mardin'in çalışmaları, sosyal bilimlerin tamamından beslenen karakteriyle disiplinler arası bir özelliğe sahiptir. Fakat bu disiplinlerarasılık asla bir disiplinin merkezde olmadığı anlamına da gelmemektedir (Arlı, 2008, s. 636).

Sosyal bilimlerde disiplinler arası yaklaşımın önemi söylem olarak çokça dile getirilse de başarılı uygulamalara az rastlanmaktadır. Mardin bunu incelemelerine bizzat yansıttığı ve başarıyla uyguladığı için bugün onun belli başlı yöntemsel eğilimlerinden biri olarak "disiplinlerarasılık", "metotları birleştirme" ya da "bütüncül yaklaşım" olarak ifade edilen yönü öne çıkmaktadır. Öte yandan Mardin'in bu yaklaşımını önemli kılan diğer bir husus da bunu 60'lı, 70'li yıllarda, Türkiye'de sosyal bilimlerin, özellikle de din sosyolojisinin bu kadar gelişmediği bir dönemde gündeme getirmiş olması ve çalışmalarının önemli bir kısmını da o dönemde yapmasıdır. Zira o gün için bunun anlamı daha büyüktür.

Mardin, konuları ele alırken, klasik yaklaşımda olduğu gibi, sadece Durkheim'i ya da Weber'i takip etmiyor, ele aldığı konuyu açıklayabilmek için çok yönlü bir yöntemi tercih ediyor. Yani, bir taraftan toplumsal şartları dikkate alırken diğer taraftan, Weber'de olduğu gibi, özneni kendi dünyasını yansıtmak istemektedir (Aydın, 2007, s. 366). Böylece Mardin, makro-mikro

© BY-NC-ND 4.0

çözümlemeyi birlikte yapmanın verimliliğini ve avantajlarını göstermektedir (Keyman, 2005, s. 61).

Müslüman ülkelerde din sosyolojisinin çeşitli konuları üzerine yapılan çalışmalarda özellikle metodolojik yetersizlikler dikkati çekmektedir (Günay, 2015, ss. 149-150). Din sosyolojisinin yönteminden bahsedildiğinde bu bilimin sosyoloji ve din gibi iki temel mesnede yaslandığı, dolayısıyla doğal olarak disiplinler arası bir özellik taşıdığı ifade edildiği gibi, din bilimlerinin diğer alanlarından (dinler tarihi, din psikolojisi, din etnolojisi, din antropolojisi gibi) yararlanmasının da gerekli olduğu belirtilmektedir (Günay, 2015, s. 150). Hatta son yıllarda din sosyolojisinde sosyal psikolojik eğilimlerin de giderek yaygınlaştığı dile getirilmektedir (Günay, 2006a, s. 5). Din sosyolojisinde konulara çeşitli yaklaşım biçimleri ve bu yaklaşımlara uygun farklı yöntem ve teknikler söz konusudur. Dolayısıyla din sosyolojisi için standart ve değişmez yöntemlerden ziyade bir yöntem çeşitliliğinden söz etmek daha uygundur (Günay, 2015, s. 151).

Din sosyolojisinin ele aldığı problemlerin karmaşık yapısı farklı yöntemlerle elde edilen bilgilerin birlikte kullanılmasını gerekli kılar (Riis, 2012, s. 366). Dini yaşayışın toplumsal hayatla etkileşiminin karmaşık görüntüsü, farklı sosyolojik paradigmaların araçlarını kullanmayı gerektirebilmektedir. Toplumsal hayata nasıl bakıldığına (bütünleşmeci ya da çatışmacı) bağlı olarak farklı perspektiflerden (işlevsel, yapısal - işlevsel, çatışmacı, etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik gibi) biri veya birkaçı kullanılabilir. Ancak bazı durumlarda araştırma konusunun hangi perspektifle ve hangi yöntemle uyumlu olup olmadığı tartışılmamakta, bu da metodolojik zaaflara yol açmaktadır. Halbuki bir araştırmada yöntem belirleme işi zihinsel bir meşakkati gerektirmektedir. Bunu atlayan çalışmalar genellikle önceki benzer araştırmalardan aktarma yaparak, tabir yerinde ise, işin kolayına kaçmaktadırlar (Günay vd., 2005, s. 200). İşte Mardin'in farkı burada ortaya çıkmaktadır. Onun çoğu çalışmasının başlangıcında yönteme dair açıklamalar, o yöntemi seçme sebebi, yöntemin olumlu ve olumsuz yanlarına dair bir tartışma görülür (bkz. Mardin, 1992a, 1992b, 1993a, 1994b).

B. Şerif Mardin'in Metodolojisine Eleştirel Bakış

Şüphesiz Şerif Mardin'i ve onun sosyal bilim metodolojisini objektif ve tarafsız bir şekilde değerlendirebilmek için eleştirel bir bakış açısının katkısına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu anlamda birçok araştırmacı tarafından Şerif Mardin'in çalışmalarına, epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlarına yöneltilen eleştiriler dikkate alınmak zorundadır. Esasen Şerif Mardin'in

© BY-NC-ND 4.0

çalışmalarına ve görüşlerine yöneltilen eleştiriler başlı başına bir araştırmanın konusu olarak da ele alınabilir. Ancak burada biraz daha sınırlı olarak özellikle metodolojik açıdan ileri sürülen eleştiriler ve onun zaman zaman bu eleştirilere verdiği cevaplar üzerinde kısaca durulacaktır.

Mardin, İslam hakkındaki bilgiler için İslam'ın temel kaynakları ve İslam hakkında yazılmış yerli literatür yerine müsteşriklerin kaynaklarına başvurmakla eleştirilmektedir. Yani, din (İslam) hakkındaki değerlendirmelerinde genellikle Batılı kaynaklara ve düşünürlere atıfta bulunurken (Örneğin, dinin "millet" anlamı için D. S. Margoliouth'ı referans alması gibi. bkz. Mardin 1993a, ss. 67-68), yerli kaynaklara ve Müslüman düşünürlerin görüşlerine daha az başvurmaktadır. Bu da haklı olarak çeşitli eleştirilere sebep olmaktadır. Ancak eleştirilen, sadece Mardin'in oryantalist kaynaklara sıklıkla başvurması değil, aynı zamanda oryantalist tezlere sarıldığı iddiasıdır ki; Osmanlı'da ve İslam toplumlarında "ikincil yapılar"ın, yani devlet ile toplum arasında aracı rolü üstlenen kuruluşların bulunmadığı şeklindeki tez, oryantalist bir bakış açısının ürünü olarak değerlendirilmektedir. Böylece Mardin'in, Batı'da olan ancak İslam toplumlarında bulunmayan bir şeyi keşfetmeye çalışarak doğu toplumlarında Batı'ya özgü kurumları arama ve bulamama biçiminde tezahür eden oryantalist bakış açısını ve söylemini benimsemiş olduğu ileri sürülmektedir (Canatan, 2018, ss. 24-25). Dolayısıyla Onun oryantalist bir söyleme sahip olmadığı iddiası, fazlasıyla iyimser ve duygusal bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Mardin, çalışmalarında daha çok Batılı literatüre bağlı kalmış, bu literatüre özgü dil ve söylemlerden etkilenmiştir (Canatan, 2018, s. 28). Şeker'e göre Mardin, Nakşibendilik konusunu da oryantalistlere benzer bir yaklaşım tarzıyla ele almıştır. Yani, genişlik var derinlik yok. Ayrıca atıfta bulunduğu kaynaklar genellikle hem ikincil kaynaklar hem de Batı'da yapılmış çalışmalardır. Nakşiliği bizzat kendi metinlerinden ve yaşayan temsilcilerinin görüşlerinden hareketle analiz etmemiştir, topluma "dışarıdan" bakmıştır (Şeker, 2007, s. 213). Mardin'in çalışmalarının kaynakçalarına kabaca bir göz atış bile onun İslam'ın temel kaynaklarına ve Müslüman düşünürlerin görüşlerine fazla atıfta bulunmadığını göstermeye yeterlidir. Fakat o aynı zamanda, yukarıda işaret edildiği üzere, Batı'da gelişen teori ve kavramların Osmanlı-Türk toplumunu açıklamaya yetmeyeceğinin farkındadır. Nitekim Mardin'in Batı dünyasında gerçekleşen tartışmaları Türkiye'nin özgül şartlarını gözeterek yeni bir okumayla ele aldığı (Subaşı, 2013, s. 123) belirtilmiştir.

Şeker'e göre Mardin, Batı'ya özgü düşünce tarzıyla yaklaştığı Nakşibendiliğin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarını, yani maddi açıdan

© BY-NC-ND 4.0

işlevsel yönlerini öne çıkarırken tarihi gerçekliğini ve dini mahiyetini yeter düzeyde irdelememiştir. Mardin'in Nakşibendilik tasavvurunun esasını siyaset oluşturmaktadır, yani Nakşibendilikle ilgili her şey siyaset etrafında dönmektedir. Nakşibendiliğe ilgisi ise tasavvufi düşüncenin ve Nakşibendiliğin Osmanlı'nın dünya görüşünü şekillendirici bir rol oynamasından gelmektedir. Mardin, meseleye sosyolojinin perspektifinden bakmıştır. Bu bakış açısıyla Nakşibendilik "ledünnî" membaından uzaklaşmıştır (Şeker, 2007, s. 212). Ayrıca Mardin'in, Nakşibendiliği ağırlıklı olarak sosyolojik bir okumayla ele almasının onun kendi anlamacı yaklaşımıyla da bağdaşmadığı ifade edilmiştir (Okumuş, 2018, s. 163). Ancak Mardin, Said Nursi hakkındaki çalışmasına yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplar kapsamında bu konudaki yaklaşımını ortaya koymuştur: O, meselenin "ulvi ve semavi tarafına bakmadınız" şeklindeki eleştiriye, "bu benim işim değil" diyerek cevap vermiştir. Ona göre bir sosyal bilimci olarak kendisinin görevi, meselenin ulvi ve semavi tarafına bakmak değil, "bununla bunun arasındaki köprüyü kurmaktır". Ayrıca o ihtisası kendisinde görmediği için böyle bir şey söylemeye kalkmasının doğru olmayacağını belirtmiştir (Mardin 1996, s. 12).

Mardin'in tarihi arka plan yaklaşımı da bir bakıma eleştiri konusu olmuştur. Okumuş'a göre; Cumhuriyet dönemindeki dinî değişim ve gelişmeleri, dinî olayları, sözgelimi tarikatların devletle ilişkilerini tarihsel yöntem ve devamlılık düşüncesiyle Osmanlı arka planına oturtarak açıklamaya çalışmak önemli olsa da Mardin bunu yaparken Cumhuriyet sonrası dönemdeki değişimi göz önünde bulundurmada başarısızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca tarihsel arka planı ve sürekliliği aşırı öne çıkarmanın, biraz da yeni dönemin modernleşme ve sekülerleşme adına yaptıklarını meşrulaştırma gibi bir çabaya hizmet ettiği düşünülebilir (Okumuş, 2018, s. 172). Mardin, Said Nursi hakkındaki kitabına yönelik olarak "tarihsel arka planı fazla dikkate aldığı" yönündeki eleştiriye, bu eleştiri doğru olabilir ama bunun dozu nedir? Said Nursi hakkında yazı yazan biri Abdülhamit döneminde yaşadığını söylemeyecek mi? O dönemin kurumları var, o dönemdeki İslamî tartışmalar var, şeklinde cevap vererek (Mardin, 1996, s. 12) bu yaklaşımını savunmaktadır.

Şerif Mardin'in, arka plan incelemelerinin ve çok katmanlı analizlerinin bir değerlendirmesi, hayli çarpıcı ifadelerle, onu yakından tanıyan Karpat (2015) tarafından yapılmıştır. Karpat'a göre: "Gerçek kökenlerini bulma çabası sosyal, kültürel ortamı ile Batı eğiliminin çarpışmasından doğan bir çelişkidir. Şerif bu çelişkiyi bağdaştırmak için hayat boyu çabalamış, fakat bütünlük arz eden bir senteze ulaşamadığı için

BY-NC-ND 4.0

bence her ikisini de bir arada yaşatmıştır. Ama kendisine mahsus entelektüel bir yol çizerek İslami-Osmanlı kökenlerini Batı sosyal yöntemleri ışığında anlatmaya çalışmıştır" (Karpat, 2015, s. 281). Kısacası, "Şerif 'suyu arayan' fakat bulamayan bir adamdır ve bu arayış onu verimli bir ilim adamı yapmıştır" (Karpat, 2015, s. 311).

Yine Karpat'a göre Şerif Mardin, 1970'lerde Türkiye'ye döndükten sonra yöneldiği sosyoloji alanında modern sosyolojinin somut örneklerini yerinde incelemek yerine yazılı eserlere dayalı çalışmalar yapmıştır (Karpat, 2015, ss. 282-283). Bir sosyolog olarak onun çalışmalarındaki zayıf noktalardan birinin, uygulamalı çalışmalara pek yer vermemesidir, denilebilir.

Mardin'in eleştirildiği konuların başında Batılı kalıplar, kavram ve kuramlarla Türk toplumuna yaklaşması, dolayısıyla yerli bir bakış gösteremediği şeklindeki eleştiri[5] gelmektedir. Ancak Mardin, yukarıda değinildiği üzere, Türkiye'nin kendi modernleşme dinamiklerine dikkat çekmekte ve Türk toplumunun Batı toplumlarından ayrılan bazı özelliklerinin olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Dolayısıyla burada bir çelişki göze çarpmaktadır. Çav'a göre bu durum şöyle açıklanabilir: Mardin, temel olarak Batı kaynaklı teorileri ve yaklaşımları kullanmakla birlikte, bu teorileri kendi sosyal bilim yaklaşımı içinde uygulamaya çalışır, fakat bu çabasında belli bir düzeyde başarılı olur. Dolayısıyla bu konuda kendisiyle ilgili öne sürülen eleştirileri bazı yönleriyle haklı çıkarır (Çav, 2019, s. 104, 108). Yani Mardin, Türk toplumunun Batı'dan ayrılan yapısal ve kültürel özelliklerine önem verse de bu özelliklerin çözümlemesinde büyük ölçüde Batılı kaynaklardan; Batı'nın kendi toplumsal, tarihi ve kültürel gerçekliği bağlamında ürettiği kavram, kuram ve tipolojilerden yararlanmıştır (Çav, 2019, s. 90).

Değerlendirme ve Sonuç

Mardin, Osmanlı'nın ve modern Türkiye'nin toplumsal sorunlarından hareket ederek sosyolojisini şekillendirmiş; toplumu anlamada tarihsel verilerden, din, kültür, dil ve söylem analizlerinden yararlanmıştır. Aydın'ın ifadesiyle o, İslam, toplum ve siyaset arasında kurduğu ilişkilere dair çalışmalarıyla önemli bir referans kaynağı olmuş; elli yılı aşan bilimsel çalışma hayatında Türk toplumunun önemli sorunlarını toplumsal zeminiyle ve arka planıyla birlikte, resmi yorumun ve muhalif söylemlerin dışında kalarak incelemeyi başarmıştır (Aydın, 2007, ss. 368-369). Analizlerinde

[5] Bu anlamdaki eleştirilerin bir örneği için bkz. Kızılçelik, 2009.

© BY-NC-ND 4.0

ağırlıklı olarak Weber'in yaklaşımlarının bir benzerini Türk toplumuna uyguladığı görülen Mardin, olabildiğince farklı metodolojik araçlarla toplumu ve toplumsal davranışı anlamaya ve açıklamaya çalışmış; toplum çözümlemesinde büyük ölçüde kavramsal araçlardan (kültür, ideoloji, merkez-çevre gibi), topluma ait dil ve sembollerden yararlanmıştır.

Türkiye'de sosyal bilimlere ve din sosyolojisi alanına kuramsal, kavramsal ve yöntemsel bir genişlik ve derinlik kazandıran Mardin'i diğer birçok bilim adamından faklı kılan özelliği, özgün ve bütüncül bir yöntemi takip etmesidir, denilebilir. Özellikle geniş bir yelpazede disiplinler arası bilgi, kuram ve yöntem paylaşımı ve metotları birleştirmede gösterdiği esneklik perspektifi bugünün din sosyologları için metodolojik bir açılım niteliğindedir. Mardin, her şeyden önce çok yönlü bir sosyal bilimci hüviyeti taşımaktadır. O, çalışmalarında siyaset bilimi, tarih, antropoloji ve sosyoloji başta olmak üzere geniş anlamda sosyal bilimlerin temin ettiği birikimden yararlanmış; Arlı'nın da işaret ettiği gibi Türkiye'de din ile toplum, siyaset ve kültür ilişkilerini tarihsel, siyasal ve psiko-sosyal boyutlarıyla çok yönlü biçimde analiz etmeye çalışmıştır (Arlı, 2014, s. 124).

Tarihsel sosyolojinin Türkiye'deki önemli temsilcilerinden biri olan Mardin sadece tarihi arka plan açısından değil, meselelerin gerçek nedenlerinin izini sürme şeklinde ortaya çıkan çok katmanlı arka plan çözümlemeleri sayesinde daha derinlikli ve sağlam analizler yapma imkânı bulmuştur. Başka bir ifadeyle Mardin, akademik hayatı boyunca edindiği ve konuları ele alışında fazlasıyla belirleyici olan bu tecrübe sayesinde bilimsel açıdan nitelikli, analitik ve doyurucu eserlere imza atmıştır.

Yararlandığı bilim çevrelerini ve onlardan ne konuda ve ne ölçüde yararlandığını gayet açık bir şekilde yine kendisi ifade ederek çoğu bilim adamından ayrılan Mardin'in çalışmalarındaki önemli bir özellik açıklık ve eleştirelliktir. Mardin, yeri geldiğinde kendisini eleştirebilmiş, geçmişte bazı düşüncelere neden kapıldığını ve sonradan o düşünceden neden uzaklaştığını veya tercih ettiği bir yöntemdeki isabet durumunu açık yüreklilikle izah etmiştir. Bu, onun bilimde açıklık ve şeffaflık anlayışını yansıttığı gibi gelişime açık bir metodolojik yaklaşım içinde olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak sosyal bilimlerde metodoloji sorunu Mardin'in başlıca ilgi alanlarından biri olmuş ve bu ilgi çalışmalarının bir parçası olarak sürüp gitmiştir. Mardin her ne kadar yöntem konusunda ciddi eleştiriler alsa da Türk sosyal bilimlerinde metodolojinin gelişimine katkı sunan ve bu anlamda açılım niteliğinde işler yapan ender isimlerden biri olmuştur.

BY-NC-ND 4.0

Dolayısıyla en çok yoğunlaştığı alanlardan biri olan din sosyolojisinin de metodolojik açıdan gelişimine ve özellikle de yapılacak çalışmaların yüzeysellikten kurtulmasına yardım edecek yeni ve farklı metodolojik yaklaşımlar ortaya koymuştur.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

AKTAY, Y. (2017, Eylül 11). Şerif Mardin'in Katkısını Doğru Anlamak. *Yeni Şafak*.

ANIK, M. (2013). Türkiye'de Sekülerizm Tartışmalarında İki Eksen: Şerif Mardin ve İsmail Kara. *Ümran Dergisi*, *225*, 14-31.

ARDIÇ, N. (2018). Prof. Dr. Nurullah Ardıç ile Şerif Mardin'in Akademik Hayatı. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 63-74.

ARLI, A. (2008). Türkiye'de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *6*(11), 633-652.

ARLI, A. (2013). Şerif Mardin Bibliyografyası (1950-2007). İçinde T. Takış

© BY-NC-ND 4.0

(Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 267-310). Doğu Batı Yayınları.

ARLI, A. (2014). *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (3. bs). Küre Yayınları.

ATAY, T. (2013). Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de "Galile" Olmak. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 102-121). Doğu Batı Yayınları.

AYDIN, M. (2007). Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları Tarihsel Gelişim ve Bazı Eğilimler. İçinde Y. Aktay & M. E. Köktaş (Ed.), *Din Sosyolojisi* (3. bs, ss. 345-378). Vadi Yayınları.

CANATAN, K. (2018). Şerif Mardin'in İslam Hakkındaki Eserlerinin Eleştirel Değerlendirilmesi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(12), 1-28.

ÇAV, E. (2019). Türkiye'de "Yerli Sosyoloji" İmkanı: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *43*(Güz), 78-120.

ÇELİK, C. (2009). Türk Din Sosyolojisinde Kuramsal Yaklaşım Sorunu. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, *1*(2), 203-217.

ÇİĞDEM, A. (2005). "Millî Mesele" Olarak Din. İçinde A. Öncü & O. Tekelioğlu (Ed.), *Şerif Mardin'e Armağan* (ss. 21-35). İletişim Yayınları.

DOĞAN, N. (2013). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 19-41). Doğu Batı Yayınları.

DOĞAN, S., & DEMİR, S. (2018). Şerif Mardin Anısına: İkincil Literatüre Küçük Bir Katkı. *Temaşa*, *8*, 6-26.

GÜNAY, Ü. (2006a). Dindarlığın Sosyolojisi. İçinde Ü. Günay & C. Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 1-59). Karahan Kitabevi.

GÜNAY, Ü. (2006b). Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*, 509-542.

GÜNAY, Ü. (2015). Din Sosyolojisinin Yöntem ve Teknikleri. İçinde N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi El Kitabı* (3. bs, ss. 149-168). Grafiker Yayınları.

GÜNAY, Ü., TAŞTAN, A., & ÇELİK, C. (2005). Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu. *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu*, 193-215.

GÜNERİGÖK, M. (2013). Şerif Mardin'de Din Sosyolojisi. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 168-206). Doğu Batı.

KARA, İ. (2020). *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* (3. bs). Dergah Yayınları.

© BY-NC-ND 4.0

KARPAT, K. H. (2015). *Bir Ömrün İnsanları Türkiye'den ve Dünyadan Portreler*. Timaş Yayınları.

KEYMAN, E. F. (2005). Şerif Mardin'i Okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye. İçinde A. Öncü & O. Tekelioğlu (Ed.), *Şerif Mardin'e Armağan* (ss. 37-63). İletişim Yayınları.

KIZILÇELİK, S. (2009). Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. İçinde E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Türkiye'de Toplumbilimlerin Gelişimi I – Kıta Avrupası Etkisi* (ss. 171-236). Kitabevi Yayınları.

MARDİN, Ş. (1992a). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1992b). *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı* (M. Çulhaoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1993a). *Din ve İdeoloji* (6. bs). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1993b). 2000'e Doğru Kültür ve Din. İçinde G. A. Tosun (Çev.), *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler / 3)* (3. bs, ss. 213-237). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1993c). İslamcılık. İçinde *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler / 3)* (3. bs, ss. 11-24). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1993d). İslamcılık. İçinde *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler / 3)* (3. bs, ss. 25-36). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1993e). Türkiye'de Din ve Laiklik. İçinde F. Unan (Çev.), *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler / 3)* (3. bs, ss. 37-80). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1994a). Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri: "Faşizm". İçinde M. Türköne & T. Önder (Der.), *Siyasal ve Sosyal Bilimler (Makaleler / 2)* (3. bs, ss. 159-166). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1994b). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (5. bs). İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (1996, Temmuz 21-27). Şerif Mardin'le Refah, İslam ve Türkiye Üzerine. *Ülke Dergisi*, 12. (M. Bilici, Röportaj Yapan)

MARDİN, Ş. (2013a). Şerif Mardin ile "Türk Siyaset Düşüncesi" Üzerine. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm (Makaleler / 5)*, 201-236. (G. Çetinsaya, C. Çakır, A. Okumuş, & A. Arlı, Röportajı Yapanlar) İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2013b). Şerif Mardin ile Merkez-Çevre Analizi Üzerine. *Türkiye,*

© BY-NC-ND 4.0

İslam ve Sekülerizm (Makaleler / 5), 237-242. (A. Çiğdem, F. Açıkel, N. Erdoğan, & T. Bora, Röportajı Yapanlar) İstanbul: İletişim Yayınları.

MARDİN, Ş. (2020). Sosyolojiden Tarihe Bakmak. *Tarihsel Sosyoloji*, 214-232. (B. Toksabay, Röportaj Yapan) Doğu Batı Yayınları.

OKUMUŞ, E. (2018). Şerif Mardin'de İslam Din Sosyolojisi—Bir Giriş Denemesi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(2), 145-174.

RIIS, O. P. (2012). Din Sosyolojisinde Metod. İçinde P. B. Clarke (Ed.), & A. Onay (Çev.), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem* (ss. 365-388). İmge Kitabevi Yayınları.

SERİN, M. (1998). *Şerif Mardin ve Din Sosyolojisi*. Erciyes Üniversitesi.

SUBAŞI, N. (2013). Mahalleyi Baskısıyla Hatırlamak. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 122-133). Doğu Batı Yayınları.

SWINGEWOOD, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (O. Akınhay, Çev.; 3. bs). Agorakitaplığı.

ŞEKER, F. M. (2007). *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru- Şerif Mardin Örneği* -. Dergah Yayınları.

TAKIŞ, T. (2013a). Sosyal Bilimlerin "Öteki" Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 70-89). Doğu Batı Yayınları.

TAKIŞ, T. (2013b). Türkiye'de Şerif Mardin Olayı. İçinde T. Takış (Ed.), *Şerif Mardin Okumaları* (2. bs, ss. 9-16). Doğu Batı Yayınları.

© BY-NC-ND 4.0

bilimname 49, 2023/1, 591-593
Research Article
Received: 11.22.2022, Accepted: 04.23.2023, Published: 04.30.2023
doi: 10.28949/bilimname.1208406

AN INVESTIGATION ON ŞERİF MARDİN'S METHODOLOGICAL CONTRIBUTIONS TO TURKISH SOCIOLOGY OF RELIGION

Mustafa SERİN[a]

Extended Abstract

Şerif Mardin, as a versatile scientist, made important contributions to Turkish social sciences with his original studies in the fields of political science, history, sociology and sociology of religion. A lot of research has been done about Mardin, which mainly offers analysis of religion and sociology of religion in his studies. However, his methodological approaches to the sociology of religion have not been specifically studied except for a limited number of studies. Therefore, this study aimed to examine the methodological contributions of Mardin to the Turkish sociology of religion, based on such a need. In this context; Mardin's books, articles, presentations, interviews with him and various studies about him were used. However, especially his works within the scope of sociology of religion were focused on, and the methodological discussions and methods followed in these studies were analyzed with a critical perspective. It can be said that the most important contributions of Mardin to the social sciences and sociology of religion are the methodological contributions. It can be mentioned that there is a social scientific methodological concern that spreads throughout his work. In fact, the interest in methodology is clearly seen in Weber, who was the name he was most influenced by. In other words, it is possible to see the traces of Weber in Mardin's interest in methodology in general and in this context, giving importance to "understanding", historical background, conceptual and typological approach.

While examining the social structure and modernization process of the Ottoman and Turkey, Mardin has largely benefited from the analysis of religion (Islam). The aim of Şerif Mardin is to understand and explain the

[a]Ph.D., Ministry of National Education, serinm38@gmail.com

society. His interest in the sociology of religion is also for this purpose. In this sense, Mardin greatly benefited from the analysis opportunities provided by the sociology of religion in the analysis of society. In our study, Mardin's methodological contributions to the sociology of religion are discussed under four headings. These; theoretical approach, background analysis, using conceptual tools and interdisciplinary approach. In addition, the main criticisms of Mardin's methodology were emphasized.

Historical information and analyzes have an important place in Mardin's works. However, historical background studies are only one aspect of his background approach. Because when Mardin talked about the background of an idea, an ideology or a social action in connection with the perspective of "understanding", he was not only concerned with how far its history goes back; At the same time, he wondered about the source, starting point and reasons of that issue. Thus, far beyond a simple analysis of the problem, a multi-layered background work has emerged.

Mardin has followed an original and holistic method. He has shown that we can have the opportunity to evaluate society in a multi-dimensional way by simultaneously benefiting from the methods of sciences dealing with society. Mardin mostly used historical information as material. However, he provided an example of how the methods of sociology, psychology, social anthropology, and the sociology of religion could be combined. Mardin has tried to understand and explain society and social behavior with as many different methodological tools as possible; he has also been successful in this. In this sense, it has also benefited greatly from conceptual tools (such as culture, ideology, center-periphery).

The theoretical framework is very clearly expressed in Mardin's works. Theoretical preferences are presented together with the reasons for their preference. Also, in his theoretical approach; both took into account the social structure and wanted to reflect the subject's own world. In other words, he has benefited from the combination of macro and micro approaches in understanding society. As a reflection of this approach, he mostly benefited from the approaches of the two founding names of sociology (Durkheim and Weber) in his analysis at the intersections of religion and society. However, when compared to Durkheim; Weber's influence is greater. In fact, the perspective of "understanding" has a priority in his whole sociological approach. He is even considered as one of the most important representatives of understanding sociology in Turkey.

On the other hand, there are various criticisms directed against Mardin. At

© BY-NC-ND 4.0

the forefront of these criticisms is the criticism that he approaches Turkish society with Western patterns, concepts and theories, and therefore cannot show a domestic perspective. In addition, he has been criticized for referring to the sources of the orientalists for information about Islam, instead of the basic sources of Islam and the local literature written about Islam. As a result, although it is criticized from various perspectives like every scientist, Mardin's studies on behalf of Turkish social sciences deserve to be emphasized. He also stated at every turn that his works is a preliminary examination. Therefore, the issues that Şerif Mardin deals with are topics that can be further deepened in future studies.

Keywords: Sociology of Religion, Şerif Mardin, Methodology.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The author declares no one has contributed to the article.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

© BY-NC-ND 4.0